

Reinhard Ibler

Polemika Václava Černého s Felixem Vodičkou o Babičku

Dalekosáhlý význam *Knížky o Babičce* Václava Černého¹ pro bádání o životě a díle Boženy Němcové i jako důležitého příspěvku k porozumění *Babičky* je dnes nesporný. Pravděpodobně žádný z badatelů před Černým nerozlišil v této oblasti biografickou skutečnost od literární fikce tak důsledně jako on. Vděčíme mu mnoho za nové poznatky nejenom o původu autorky, ale také o umělecké specifičnosti a literárněhistorickém postavení jejího hlavního díla. Myslím, že znamenitý vědecký výkon Černého po této stránce zasluhuje zvláštní pozornost. Chtěl bych se zde omezit pouze na několik poznámek k díličmu problému, který je ovšem velmi poučný jak pro pochopení přínosu Václava Černého, tak pro nové ocenění *Babičky*. Jedná se o Černého polemiku s Felixem Vodičkou, vedenou na stránkách druhého (torontského) vydání *Knížky*.²

Tam se jednak v rámci přehledu o různých fázích studia o Boženě Němcové, jednak v odpovědi na polemickou stať Vodičky o prvním vydání *Knížky*,³ Černý kriticky vyslovuje k názorům tohoto struktura-

1 V. Černý: *Knížka o Babičce*, Praha 1963; druhé, doplněné a opravené vydání, Toronto 1982. Moje úvahy se týkají především kanadského vydání, z něhož též cituji.

2 Viz především dodatečnou 4. kapitolu Několik poznámek o historii koncepcí B. Němcové (Troška metakritiky), s. 199–233 (zvl. s. 209–213, 214–219).

3 F. Vodička: Nový materiál k starému tématu, *Literární noviny* 13, 1964, č. 12, s. 4. Vodička v této stati pochybuje o inovačním charakteru *Knížky*, protože problematika „poezie a

listického literárního historika a teoretika. Zatímco práce Jana Mukařovského zcela zavrhuje,⁴ pojednává o přínosu Vodičky mnohem diferencovaněji a dokonce konstatuje, že „/.../ všechno, čím strukturalismus k našemu poznávání Němcové přispěl, je spojeno se jménem Felixe Vodičky.“⁵ Jako pozitivní fakt autor *Knížky* mezi jiným zdůrazňuje, že Vodička zná aktuální stav výzkumu, ve svých pracích ho nepouští ze zřetele⁶ a kromě toho pojednává o díle Němcové v širším vývojovém kontextu, „nazírá vznik i růst tohoto díla v souvislosti s dobovými historickými podmínkami celé naší literatury a s požadavky i potřebami, jež v ní proces jejího růstu vyvolával“.⁷ To se především vztahuje k Vodičkově tezi, že přínos *Babičky* literárnímu procesu obrození spočívá zejména ve vytváření obsáhlého obrazu národního života, kvality, která v předchozích (zvláště jazykovými a patriotickými parametry určených) modelech obrozené literatury ještě chybí.⁸

Jedna z centrálních námitek Černého se týká Vodičkova metodického synkretismu, přičemž Černý vychází ze zásady, že by strukturalista měl vždy argumentovat strukturalisticky. Víme ovšem, že Vodička ve svých pracích z padesátých let chtěl funkcionalizovat strukturalistické pocho-

pravdy“ v *Babičce* byla podle jeho názoru řešena už v publikaci *Božena Němcová (Shorník statí a jejím životě a díle)*, Náchod 1912, red. V. Černý (otec V. Č.). Pozitivní přínos *Knížky* vidí Vodička především v „oblasti rodopisného a krajového materiálu“. Přitom *Knížku* jenom „potvrdila, že *Babička* je poezií, dílem tvůrčí fantazie velké básničky a že je zároveň spjata s konkrétní realitou, která byla ve shodě s podstatou onoho kolektivního rodového společenství Němcovou umělecky pochopena a zformována a tedy svým způsobem i objevena“.

4 „První studie Mukařovského (z roku 1925), autentický výraz jeho metody formalisticko-strukturalistické, nedává o Němcové nové nové výsledky žádné, potvrzuje jen běžná mínění dosavadních badatelských autorit a ilustruje nanejvýš známou sterilitu Mukařovského strukturalismu; studie druhá (z roku 1950) ilustruje autorovu osobní bezcharakternost, vyznačující /.../ jak kvapně Mukařovský po únoru naplival na formalisticko-strukturalistické krédo svého života a spěchal se zařadit podle kritérií politických!“ (*Knížka o Babičce*, Toronto 1982, s. 209.)

5 Tamtéž.

6 Vzhledem ke kapitole Božena Němcová v *Dějínách české literatury* (sv. 2, Praha 1960), jejímž autorem je Vodička, Černý míní, že „věcně je studie záslužným shrnutím dosavadních, cizích i Vodičkových, literárněhistorických poznatků o vývoje díla Němcové.“ (Tamtéž, s. 210.)

7 Tamtéž.

8 „Babička odpovídá velmi výrazně na obrozený požadavek literatury, která by byla svým celkovým charakterem národní.“ (F. Vodička: *Cesty a cíle obrozené literatury*, Praha 1958, s. 255.)

pení literárního procesu a zesiloval svůj zájem o historické a společenské předpoklady toho procesu,⁹ i když někdy s ústupky k zjednodušeným šablonám sociologických schémat.¹⁰

Vedle těchto problémů metodologické povahy (a řady speciálních, spíše však marginálních otázek) se literárněvědecký spor mezi oběma učiteli soustřeďuje na dvě základní témata: 1. na otázku umělecké výstavby *Babičky*, nazíranou s ohledem na typologická a genologická kritéria, 2. na literárněhistorické zařazení díla, tj. na jeho význam a roli ve vývojovém procesu české literatury 19. století.

Vodičkově chápání umělecké koncepce *Babičky*,¹¹ které je silně ovlivněno studií Jana Mukařovského z roku 1925,¹² lze v několika slovech shrnout takto: dílo jako celek pokládá za *nesyžetové*, protože hlavní postava stojí mimo jakýkoliv syžet.¹³ *Narativní* způsob textu je však zachován tím, že se syžetová složka přesunula na epizody (např. každodenní události nebo milostné příběhy kolem Kristly, Hortensie a Viktoriky),¹⁴ takže v mikrostruktuře textu máme nespočet předpokladů pro vytvoření epických příběhů, které ovšem zůstávají nerealizované nebo

9 „Vodičkas Auffassung vom literarischen Prozeß, die seinen literarhistorischen Arbeiten der 50er Jahre zugrunde liegt und deren Methodologie bestimmt, /.../ ist ein Versuch, Literaturgeschichte als Funktionsgeschichte zu schreiben, zu zeigen, wie der sich historisch verändernde Kontext literarischer Tradition und gesellschaftlicher Situation die Literatur vor bestimmte Aufgaben stellt bzw. sie ihr eröffnet, wie solche Aufgaben in der literarischen Öffentlichkeit, im Dialog zwischen Autoren, Lesern und Kritikern artikuliert werden, wie je nach Aufgabenstellung sich die Konkretisierungsweise und die Kanonisierung der tradierten Literatur ändert, wie der einzelne Autor als in seiner Gesellschaft tätiges Subjekt mögliche Aufgaben in eigene Intentionen umsetzt, wie er auf Grund seiner Intention Artefakte produziert, die so geformt sind, daß sie im gegebenen Kontext (aber durch ihr ästhetisches Potential auch in andersartigen Kontexten) als ästhetische Objekte konkretisiert werden können, und wie solche ästhetischen Objekte als bedeutungshaft strukturierte Systeme in spezifischen Kontexten spezifische Funktionen erfüllen können, zu Faktoren der literarischen und gesellschaftlichen Evolution werden.“ (J. Striedter: úvod in F. Vodička: *Die Struktur der literarischen Entwicklung*, München 1976, str. 1C.

10 Viz A. Guskí: Einleitung, in *Zur Poetik und Rezeption von Božena Němcová's „Babička“*, Berlin 1991, s. 10.

11 Za nejdůležitější Vodičkovy práce k tomuto tématu považujeme Místo *Babičky* ve vývoji české literatury, in F. Vodička: *Cesty a cíle obrozenecké literatury*, Praha 1958, s. 251–318; kap. Božena Němcová, in *Dějiny české literatury 2*, s. 567–598; Umění Boženy Němcové, in F. Vodička: *Struktura vývoje*, Praha 1969, s. 137–142.

12 J. Mukařovský: Pokus o slohový rozbor *Babičky* Boženy Němcové, in *Shorník prací k 70. narozeninám prof. dr. J. Máchala*, Praha 1925 (viz též *Kapitoly z české poetiky 2*, Praha 1941).

13 Viz F. Vodička: *Cesty a cíle obrozenecké literatury*, s. 288.

14 Tamtéž, s. 289.

se realizují pouze částečně. Vodička zde mluví o „potenciální epičnosti“ *Babičky*.¹⁵ Konstatuje, že v textové struktuře díla dominují „atomizující“ tendence,¹⁶ z toho důvodu pro dílo Němcové též odmítá užití jakéhokoli z tradičních žánrových termínů umělecké literatury a přejímá v této funkci podtitul *Babičky*, „Obrazy z venkovského života“.¹⁷ Václav Černý těmto názorům vehementně odporuje: „*Babička* vskutku *bez* syžetu? Nemá syžetů dokonce několik? A *babička* vůbec nestojí *mimo* ně, naopak účinkuje *ve všech*. Kromě toho chybí naprosto důkaz o tom, že úmysl vytvořit obraz národního života *mohl* být splněn výhradně a *nutně jen* dílem nesyžetovým.“¹⁸ A dále: „Tvar *Babičky* přece vůbec není atomický či atomizován, a dějová celistvost a jednota ovzduší plyne v ní prostě z dojmu mravní a charakterové celistvosti a jednoty *babičky*, v knize i v nejmenším jejím dějovém ‚atomu‘ všudypřítomné!“¹⁹

Hodnocení Černého je tedy téměř diametrálně protikladné Vodičkovým názorům: *Babička* je pro Černého *syžetový text*, je to kromě toho *román* se silnou dějovou složkou, kterou vztahuje na určitý kompoziční model umělecké literatury, a to model *idylického eposu*.²⁰

V procesu dějin české literatury *Babička* patří podle Vodičkova mínění (v jeho pracích z padesátých let) k *realismu*. „Úspěch a síla *realismu* B. Němcové tkvěly v tom, že dovedla zobrazit *babiččino* chování, myšlení i jednání v *historicky pravdivém koloritu*, který se uplatňuje stejně v obrazu vnějšího světa (prostředí) jako v oblasti ideologických představ, především náboženských.“²¹ Co se týče tohoto literárněhistorického problému, vytýká Černý Vodičkovi nesprávné pochopení koncepce realismu. Zdůrazňuje, že co Vodička míní *historicky pravdivým koloritem*, „*/.../* tohle já nazývám jednak lidopisnou autentičností, jednak prostě *životní pravdivostí*, a té je přece romantik schopen neméně než realista.“²² Božena Němcová sice „*/.../* má být chápána a definována ze své doby a své osobní podstaty, prostě svých *historických realit*“, ale

15 Tamtéž, s. 298.

16 Tamtéž, s. 301.

17 Autorka podle Vodičkova názoru „*/.../* tímto podtitulem ukazovala, že je si vědoma toho, že se pohybuje *mimo tradiční druhové formy*“, (Tamtéž, s. 290.)

18 V. Černý: *Knížka o Babičce*, s. 211.

19 Tamtéž, s. 211.

20 Tamtéž, s. 145–147.

21 F. Vodička: kap. Božena Němcová, in *Dějiny české literatury* 2, s. 583.

22 V. Černý: *Knížka o Babičce*, s. 218.

autorka „rostla z preromantických premis, zrála a tvořila v průběhu romantismu“.²³ Pro Černého tedy neexistuje žádný důvod, aby ji zařadil do evolučního kontextu uměleckého realismu, poněvadž ten se v české literatuře padesátých let 19. století ještě vůbec nekonstituoval. Černý tak ukazuje, že Němcová čerpala z pramenů preromantismu, především herderovského a rousseauovského typu, na rozdíl od světobolného preromantismu, kterým byl inspirován Karel Hynek Mácha. S ním Němcovou spojuje okolnost, že „každý z nich uzavírá jednu linku našeho preromantismu, roste z její zdomácnělé již a počestěné tradice, a vlastním tvůrčím činem z moci a bohatství osobní podstaty dává z ní vzniknout básnické skutečnosti nové, **romantismu**. Každý z nich razí jeden základní typ českého romantismu.“²⁴

Jak máme uvedené protiklady v chápání *Babičky* oběma vynikajícími badateli oceňovat? Část rozporů jistě spočívá v užití rozličných pojmových systémů a metodologických koncepcí, např. vzhledem k mnohoznačným termínům jako syžet, kompozice apod. nebo vzhledem k problému literárněhistorické periodizace (absolutní sémantická kongruence v těchto případech beztak není možná). Argumentace obou filologů podle mého názoru ovšem též ozřejmuje fakt, že text *Babičky* četli různým způsobem – a proto mu i různým způsobem **rozuměli**. Z tohoto hlediska oba do určité míry mají – nebo nemají – pravdu.

Zaměřme se nejprve na strukturální pochopení textu. Jak jsme viděli, Vodička obrací svoji pozornost méně na celkovou strukturu textu a celkový dojem, který dílo budí, než na strukturální jednotlivosti a dojem, který vzniká ze spolupůsobení rozdílných složek v mikrostrukturální oblasti. Zde Vodička jasně prozrazuje vliv svého učitele Mukařovského, a to především jeho zmíněného článku o slohu *Babičky*. Ten patří k ranému období v tvůrčí činnosti učence, kdy se Mukařovský zvlášť věnoval analýze autorského stylu²⁵ a kdy ještě nemůžeme mluvit ani o jeho

23 Tamtéž, s. 219.

24 Tamtéž, s. 198.

25 Viz W. F. Schwarz: Some Remarks on Mukařovský's Term „Semantic Gesture“, in *Issues in Slavic Literary and Cultural Theory*, Bochum 1989, s. 160.

formalistické či strukturalistické koncepci²⁶ (což Černý ignoruje).²⁷ Vodička však transformuje výsledky této Mukařovského stati v argumentaci, kterou bychom podle mého názoru beze všeho mohli nazývat strukturalistickou, ačkoli Vodičkovu stylu chybí abstraktnost mnoha typických prací strukturalistických. Jeho hodnocení bychom mohli „přeložit“ takto: na syntagmatické ose struktury *Babičky* převládá konfrontace rozličných a protikladných složek, což však vyváženost dojmu v paradigmatickém smyslu neruší: svět harmonie zná konflikty syžetového dosahu jenom v malém.

Černého na druhé straně zajímá při hodnocení *Babičky* celkový dějový kontext, ve kterém objevuje dostatek syžetových složek, které může v paradigmatickém smyslu přiřadit tradičnímu literárnímu schématu, totiž schématu idylického eposu. Otázkou je, není-li to poněkud násilná aplikace modelu, který, jak musíme připustit, jeví jisté podobnosti k danému textu, kterému však přitom chybí přímý evoluční vztah k němu. Ať je tomu jakkoliv, v každém případě obě koncepce ukazují spíše jednostranné pochopení literárního syžetu. Definujeme-li syžet jako soubor literárních postupů, které určují uměleckou kvalitu daného díla a které se mohou vyskytovat na *všech* rovinách struktury,²⁸ pak zjišťujeme, že Vodička syžet (a syžetovost) vztahuje především k mikrostrukturálním (kompozičním) faktorům, Černý naopak k makrostrukturálním (dějovým). S tím souvisí i protiklady v genologickém a literárněhistorickém určení díla. Text nesyžetového typu s takovou heterogenní strukturou Vodička nechce spojovat s žádnou z tradičních forem umělecké literatury, a proto náhradou užívá žánrový termín, který vlastně patří do oblasti publicistické literatury („obrazy z života“). Kromě toho relativní autentičnost líčení životních reálií vede k přiřazení díla do uměleckého

26 H. Schmidová vidí začátek formalistické fáze v teoretickém myšlení Jana Mukařovského v roce 1927, zatímco jeho strukturalistická koncepce (v klasickém smyslu) se rozvíjí teprve v polovině třicátých let. (H. Schmid: Das „Drei-Phasen-Modell“ des tschechischen literaturwissenschaftlichen Strukturalismus, tamtéž, s. 107–152).

27 Ke vztahu V. Černého k formalismu a strukturalismu viz mj. A. Haman: K jednomu místu v Poznámkách Václava Černého k formalismu-strukturalismu, in *Václav Černý, Sborník z konference konané 4.11.1993 na Dobříšě*, Praha 1994, s. 48–50.

28 K problematice literárního syžetu viz L. S. Levitan, L. M. Čilevič: *Sjužet v chudožestvennoj sisteme literaturnogo proizvedenija*, Riga 1990; R. Iber: Entwicklung und Sujet: Versuch einer Neubestimmung des literarhistorischen Stellenwerts von Božena Němcová's *Babička*, in *Periodisierung und Evolution, Wiener Slawistischer Almanach*, 32, s. 331–362, zvl. s. 334–339.

kontextu realismu. Černý naproti tomu poznává v *Babičce* komplexní dějovou strukturu a neváhá mluvit o románu, o romantickém románu, jehož dějový typus má své kořeny v herderismu a rousseauismu.

Je otázkou, zdali mezi koncepcemi Černého a Vodičky je či není možný kompromis. Na první pohled lze problém řešit tezí, která se ve studiu o Němcové rozšířila v posledních letech, a podle níž má být *Babička* biedermeierovskou idyloou.²⁹ Jak víme, biedermeier v německé literatuře je přechodnou periodou mezi romantismem a realismem. Nevěřím však, že tato teze ob stojí, protože přehlídí důležitá fakta. Vlastně jenom opakuje Vodičkovu koncepci o bezkonfliktním, harmonickém, idylickém kosmu, který má být předmětem díla; přitom ji však zbavuje ideologického balastu. Myslím, že tady nám právě teorie Václava Černého může pomáhat k dalšímu a hlubšímu pochopení díla.

Jak jsem se nedávno pokusil ukázat ve stati o *Babičce*,³⁰ nemůžeme žádnou z nabízených otázek (syžetovosti, žánru, literárněhistorického postavení) řešit jednostranným způsobem. *Babička*, jež se na první pohled zdá být jednoduché a vyvážené dílo, je podle mého názoru vlastně velice komplexní a – jak bych dokonce řekl – dialogický text, jehož vnitřní komplexnost, heterogenost a strukturální napětí mají důležitou funkci v procesu vnímání a chápání jeho uměleckého syžetu. Myslím, že tato vnitřní komplexnost, jsouc motorem syžetu, odkazuje kromě toho na potenciály rozporu vně literární struktury. To platí především pro jeden z centrálních konfliktů díla, konflikt mezi „idylickým kosmem“ a Viktorou (na přední postavení Viktorky v díle jako jeden z prvních poukázal Václav Černý).³¹ Viktorka, která volí cestu osobní, především erotické svobody, přichází do rozporu s pevnými tradicemi a ztuhlými konvencemi obyvatel údolí Úpy. To však není patrné z textu samého, nýbrž jenom z podtextu. Jednání a osud Viktorky jsou v přímé textové rovině zastřeny romantickým ztvárněním příběhů. Viktorčin

29 Viz mj. Olga Poštulková: *Božena Němcová's „Babička“ als biedermeierliche Idylle*, Gießen 1988; Miloš Sedmidubský: *Das Idyllische im Spannungsfeld zwischen Kultur und Natur: Božena Němcová's Babička*, in *Zur Poetik und Rezeption von Božena Němcová's „Babička“*, s. 27–79.

30 Viz pozn. 22.

31 „Viktoru není možné obejít. /.../ Není však možné chválit *Babičku*, a podceňovat přitom Viktoru, s postavou i významem Magdaleny co nejintimněji spjatou. /.../ Ve skutečnosti obsahuje Viktorka *temnoty* jasné Němcové, *noc* denního světla *babiččina*.“ (V. Černý: *Knížka o Babičce*, s. 158.)

osud, odrážejíc „Nachtseiten des Lebens“, se ve své neodvratné tragice objevuje jako typická romantická povídka, která je do struktury textu *Babičky* vložena jenom volným způsobem. Přitom bychom ovšem neměli přehlédnout (a to je velmi důležité), že romantičnost Viktorčina příběhu v první řadě plyne z líčení vypravovatele, v tomto případě pana myslivce. Neschopnost představitelů „idylického kosmu“, jejich neodpustitelné chyby v postoji k dívce, která byla ve velké duševní nouzi, jsou přitom zatajené. Kdyby myslivec vypravoval příběh pravdivým, tak říkajíc „realistickým“ způsobem, zostudil by postoj, chování a jednání obyvatel údolí. Spojením s příběhem Viktorčiny idyličnosti díla získává nádech postromantické ironie, tj. nepřímého, vnitřního kritického potenciálu. V tomto smyslu *Babička* není podle mého názoru ani čistě romantické, realistické nebo biedermeierovské dílo, ani pouze kombinace elementů těchto typologických kategorií,³² nýbrž vnitřní *dialog* mezi nimi. Dá se říci, že biedermeierovská idyla se tu demaskuje romantičností Viktorčina příběhu, což nám dovoluje „realistický“, tj. relativizovaný pohled na stav zobrazené společnosti. Tento imanentní dialog se též vztahuje k problematice žánru a syžetu, probíhá zde dialog forem románu a „obrazů“ (a v tomto vztahu též umělecké a mimoumělecké oblasti) a nakonec dialog syžetnosti a nesyžetnosti. Není snad právě mnohoznačnost, komplexnost a záhadnost díla to, co nás na *Babičce* dodnes fascinuje?

Ačkoli tedy v tomto smyslu ani Felix Vodička ani Václav Černý při hodnocení *Babičky* nepoznali celou komplexnost (a s tím všechny umělecké možnosti) díla, jejich spor přesto významně přispěl k jeho hlubšímu pochopení. Máme tady šťastný případ, kdy přímý dialog dvou znamenitých učenců (ve formě polemiky, která ze strany Černého byla někdy vedena poněkud emocionálně) nám umožňuje nový pohled na dílo, jehož význam byl vždy nesporný, byl však většinou vysvětlován spíše jednostranným způsobem. Dialog kritiků nám tak ukazuje cestu k dialogičnosti (což také znamená k sémantické a interpretační rozmanitosti) díla.

32 Srov. např. stať F. Vodičky, pozn. 3.